

1968 in Jugoslavija

Reddens

... *memoria bene redditae vitae* ...

Cicero, Philippica 14, 32

Svetovno-sistemeski okvir

V času okoli leta 1968 se je hkrati odvijalo več svetovno-zgodovinskih procesov. Protiimperialistični boj podjarmljenih ljudstev je bil na vrhuncu, Američani so zgubljali vojno v Vietnamu. Kitajsko je pretresala kulturna revolucija – zglede za socialistične boje v post-kapitalističnih deželah¹ in navdih za mladino sveta. Nasprotja v post-kapitalističnih deželah so se zaostrovala, uvedba tržnih mehanizmov je pospešila razredno razslojevanje, post-kapitalistične birokracije so se lomile v frakcijskih bojih. V notranje boje češkoslovaške politične birokracije so z vojaško invazijo varšavskega pakta posegle vladajoče frakcije sovjetskega bloka. Proti spopadu med ameriškim imperializmom in sovjetskim političnim blokom so se organizirale neuvrščene države, alternativa za človeštvo. Po vsem svetu so se mobilizirala

1 Izraz »post-kapitalizem« uporabljamo namesto bolj utečenih izrazov »realni socializem« ali »zgodovinski socializmi«. Razlog je v tem, da so te družbene formacije uveljavljale socialistični projekt v zgodovinskem položaju, ki ga je naddoločalo antagonistično protislovje med socialističnimi in kapitalističnimi procesi tako v njih samih kakor v svetovno-sistemeski razsežnosti. Te formacije niso bile več kapitalistične, a še niso bile socialistične. Več o tej problematiki: Catherine Samary, *Komunizem v gibanju. Zgodovinski pomen jugoslovanskega samoupravljanja*, Založba I*cf., Ljubljana, 2017; Marko Kržan, »Jugoslovansko samoupravljanje in prihodnost socializma«, spremna beseda k tej knjigi.

študentska gibanja – v zgodovino je stopal prihodnji »kognitariat«.² Prav leta 1968 se je francoski delavski razred dvignil v bržkone največjo splošno stavko v zgodovini.³ Wallerstein in kolegi vidijo v tem prepletu svetovno revolucijo, ko se je v krizi kapitalističnega sistema ob izteku »ameriškega« akumulacijskega cikla in s koncem »fordističnega« režima akumulacije svet odprl za začetek alternativne zgodovine človeštva.⁴

Jugoslovanski okvir

Jugoslovansko leto 1968 navadno tolmačijo kot študentski upor proti vladavini birokracije in proti učinkom »tržnega socializma«, ki ga je vpeljala gospodarska reforma leta 1965. Leta 1968 so bili v federaciji in na Hrvaškem, v Sloveniji in Srbiji na oblasti »tehnoliberalci«, kakor so jim takrat pravili. Ti so organizirali »tržni socializem«, frakcijske boje v političnem establišmentu pa so prikazovali za spopade med jugoslovanskimi narodi. Logika frakcijskih spopadov v vladajoči birokraciji zahteva, da je boj *proti* nasprotni frakciji nujno tudi boj *za* čim širšo ljudsko podporo. Ni zadosti premagati nasprotno frakcijo in si prisvojiti mehanizme oblasti – še pomembnejše je ohraniti in obnavljati oblastni položaj, to pa brez množične podpore ni mogoče. Tehnoliberalci so ljudstvu ponudili potrošništvo v eni deželi: dejansko so odstopili od socialističnega projekta in segli po kapitalističnem mehanizmu razrednega kompromisa (konsumerizem) in buržoazni obliki razredne vladavine (nacionalna država v okviru federalnih republik).

Jugoslovanski tehnoliberalni projekt je bil v šestdesetih letih že anahronističen. Konsumerističnega razrednega kompromisa je bilo takrat konec celo v središču kapitalističnega sistema. Nacionalna država niti v kapitalističnem središču ni več zagotavljala razredne vladavine kapitala, saj se kapitalistični

2 »V tistem trenutku se je začel boj za osvoboditev modreca izpod bojvnika. Leta 1968 je ta boj dosegel vrhunec. Leto 1968 je zlasti pomenilo, da sta se modrec in modrica uprla, da bi svoje znanje prepuščala bojvniku, in da sta se odločila, da začneta služiti družbi.« (Franco Berardi (Bifo), *Precarious Rhapsody: Semicapitalism and the Pathologies of Post-Alpha Generation*, Minor Compositions, London, 2009, str. 58.).

3 »Splošna stavka v maju in juniju leta 1968 je največja splošna stavka v zgodovini razrednih bojev v Franciji. [...] Stavkalo je med sedem in devet milijonov delavk in delavcev, več kakor polovica petnajstih milijonov zaposlenih.« Patrick Le Moal, "Mai-juin 1968, une grève générale sans précédent ... qui n'ouvre pas une crise révolutionnaire", *Tout est à nous!*, št. 24, 2011.

4 »[V zgodovini sta bili] samo dve svetovni revoluciji. Prva leta 1848, druga leta 1968. Obe sta bili zgodovinska neuspeha. Obe sta spremenili svet.« Immanuel Wallerstein in drugi, *Antisystemic movements*, Verso, London, 1989, str. 97.

produkcijski način ni več mogel reproducirati v okvirih nacionalnih gospodarstev. Organizacija kapitalistične produkcije in cirkulacija kapitala sta se takrat začeli otrepati nacionalnih spon in sta sprožili proces, ki mu zdaj pravimo globalizacija.

Mladinska gibanja – odziv na sistemsko krizo

Na ta zgodovinski prelom so se prva odzvala mladinska gibanja po vsem svetu – od kitajske velike proletarske kulturne revolucije do *Movimiento Estudiantil* v Mehiki. V kapitalističnem središču so se gibanja uprla temeljem takratnega kapitalizma – »družini, šoli in tovarni«⁵ – in oznanila zgodovinski konec buržoaznega parlamentarizma.⁶ Sistem se je umaknil na vseh točkah, a je tudi izumil nove oblike za svojo reprodukcijo: družino je zamenjal s cerkveno pastoralo in psihoterapijo, šolo z vseživljenjskim učenjem, tovarno pa z vpeljavo tržnih mehanizmov v nekdanje sklenjene produkcijske procese (*outsourcing* in *subcontracting*). Buržoazni parlamenti so se tiho preobrazili v partitokratske trdnjave in še po petdesetih letih uprizarjajo svoje gledališče senc, medtem ko strateške odločitve sprejemajo nedemokratični organi svetovnega kapitala (Evropska unija, Mednarodni denarni sklad, Ameriška centralna banka, Evropska centralna banka itn.).

Tudi v Jugoslaviji so se študentska gibanja odzvala na zahteve zgodovinskega trenutka.⁷ A v jugoslovanskem post-kapitalističnem kontekstu se je politična problematika izoblikovala drugače kakor v kapitalističnem središču. V tistem, kar je svetovni kapitalizem doživljal kot krizo, smo v Jugoslaviji videli napredovanje svetovne revolucije. Tako rekoč vsi narodnoosvobodilni protikolonialni boji so uveljavljali socialistični program. Gibanje neuvrščenih je lomilo okvire blokovske razdelitve in odpiralo nova obzorja svetovne zgodovine. V jugoslovanski

5 Daniel Cohen, *Tri predavanja o postindustrijski družbi*, Sophia, Ljubljana, 2011, str. 18.

6 Buržoazna strankarska demokracija je v šestdesetih letih dvajsetega stoletja prenehala delovati, ker se je zlomil socialdemokratski razredni kompromis države blaginje. Kapitalistični sistem niti v središču ni več zmožal vzdrževati razrednega kompromisa zaradi sistemske krize in izteka »fordističnega« akumulacijskega režima. (Gl. Branko Bembič, *Kapitalizem v preobdih*, Sophia, Ljubljana, 2012.) Takrat bi bilo mogoče podreti vladavino kapitala in začeti z izgradnjo socializma. V Čilu so ta proces pretrgale ZDA z vojaškim udarom, v zahodni Evropi pa leve stranke s sabotažo revolucionarnih gibanj. V zgodovinskem trenutku, ko bi bile zahodne komunistične partije lahko odpravile ostanke buržoaznega parlamentarizma in sprožile socialistične procese, so se z »evrokomunizmom« odločile za anahronistično obrambo buržoazne demokracije in pripomogle k njenemu koncu – na kapitalističen način. (Za analizo in kritiko evrokomunizma in njegovih ideoloških podlag, gl. Andrea Živković, »Protiv euro-marksizma«, *Novosti*, 4. 8. 2015.)

7 Za začetek študentskih gibanj velja gibanje za svobodo govora na univerzi v Berkeleyu leta 1964. V Ljubljani se je študentsko gibanje začelo že v zimskem semestru šolskega leta 1963–64.

revoluciji je prišel čas, da se dokončno pretrga z ostanki prve faze po prevzemu oblasti, ko se razredni boj delovnih razredov pretežno izvršuje še z državnim nasiljem pod vodstvom partijskega vrha. Študentsko gibanje se je uprlo politični birokraciji in napadlo *strukturno* podlago birokratske vladavine: namreč *buržoazno* avtonomijo pravno-politične sfere, ki jo je birokracija vzdrževala, da bi se ohranila na oblasti. Ko se je študentsko gibanje zavzemalo proti učinkom »tržnega socializma« (proti povečevanju družbenih neenakosti in razlik med »razvitimi in nerazvitimi«, proti brezposelnosti, komercializaciji v kulturi ...), se je bojevalo proti *kapitalistični* avtonomiji ekonomske sfere. Naposled je gibanje v spopadu z (že takrat nacionalno in nacionalistično) ideološko birokracijo (z nacionalnim kulturništvom)⁸ podiralo *buržoazno* avtonomijo elitistične kulture, ki je zgodovinski mehanizem za reprodukcijo buržoaznih družbenih odnosov in kapitalističnega proizvodnega načina.⁹ Jugoslovansko študentsko gibanje se je bojevalo za socializem na frontah, ki si jih je določilo na podlagi pravilne politične interpretacije objektivnih zgodovinskih procesov. Neposredno je uveljavilo vrsto socialističnih praks: razvilo je neposredno demokracijo,¹⁰ vzpostavilo alternativno ideološko in intelektualno polje,¹¹ uveljavljalo svobodne in solidarnostne oblike družbenosti.¹²

8 V tem spopadu je čast prvega udarca pripadla nacionalni kulturniški eliti; gl. manifest »Demokracija da, razkroj ne«, *Delo*, 1968.

9 O zgodovinskih procesih oblikovanja »relativno avtonomne sfere kulture« kot kompleksa mehanizmov za buržoazno in kapitalistično reprodukcijo, gl. Maja Breznik, *Obrt in učenost*, Annales, Koper, 2002; ista, *Kultura danajskih darov*, Sophia, Ljubljana, 2009.

10 V Ljubljani so že od šolskega leta 1963–64 prakticirali »zbore študentov«. Bili so prostor političnih razprav in so sprejemali »stališča«, ki so bila način političnega pritiska. Po letu 1968 so se »od spodaj« organizirali »akcijski komiteji«, ki so odločilno vplivali na politiko Zveze študentov in so imeli glavno vlogo pri njeni preobrazbi v Skupnost študentov.

11 Študentski glasili (*Tribuna* in *Katedra*) sta imeli izjemen politični vpliv, razvili sta bogato intelektualno dejavnost, gojili teorijo in prevajanje. Alternativnemu polju ideoloških in intelektualnih praks so se pridružile nekatere že delujoče splošne kulturne revije; *Časopis za kritiko znanosti, imaginacijo in novo antropologijo* je izšel neposredno iz teh gibanj. Dosežek gibanj je tudi *Radio Študent*, ki je radikalno in dolgoročno preobrazil medijsko krajino v Sloveniji. Širše v Jugoslaviji so študentski tedniki postali politično in kulturno zelo vplivni, študentske revije so bile intelektualna in teoretska središča. Študentski kulturni centri so vsepovsod postali nosilci alternativne in sodobne kulture v najširšem smislu. V tej optiki je »kulturna revolucija« šestdesetih in sedemdesetih let zgodovinska prelomnica v Jugoslaviji. Ustvarila je prvo (in zadnjo) jugoslovansko kulturo, ki se je proizvajala »od spodaj« in ki je prinesla izjemne dosežke. Alternativna kultura je vztrajala celo v času vojn med post-jugoslovanskimi državnimi in paradržavnimi tvorbami. Ustanove, procesi in prakse, ki jih je vzpostavila alternativa, so še zdaj med najpomembnejšimi nosilci tukajšnje družbenosti in braniki pred razdiralnostjo periferne kapitalizma.

12 Nove oblike družbenosti so vzpostavile tudi nove politične aparate. Zveza študentov se je preoblikovala v Skupnost študentov. Tudi politične prakse so alternativno institucionalizirali: najvišji organ

Dolgoročni učinki jugoslovanske kulturne revolucije

Procesi, ki jih je sprožilo študentsko gibanje, so odprli horizont, v katerem so v naslednjih desetletjih mladinske množice proizvedle jugoslovansko množično alternativno kulturo. V središču samoorganizirane alternativne kulture sta bila rock in pozneje punk-rock, okoli tega jedra so se razvila alternativna množična občila (časopisi, radiji), kulturna središča (npr. Disco FV, študentski kulturni centri v univerzitetnih mestih, mladinski klubi vsepovsod), vse do »novih družbenih gibanj«, alternativnih politik in ideologij. Novemu zgodovinskemu bloku se je pridružila materialistična teorija, ki se je vzporedno z množično alternativno kulturo razvila iz ideoloških in teoretskih praks v šestdesetih letih. Videti je bilo, da je politična in ideološka revolucija šestdesetih let sprožila inovativne in imaginativne prakse, ki so na novo določile socialistični projekt in vzpostavile nov veliko širši socialistični horizont. Zdelo se je, da so si te prakse postavile alternativne institucije, ki jim omogočajo produkcijo in razširjeno reprodukcijo, s katero bodo sprožile splošno družbeno preobrazbo. Vse je kazalo, da bo jugoslovanski socializem na ozadju alternativnega vrenja in vzporednega samoorganiziranja delovnih množic (npr. v »divjih štrajkih«)¹³ prebil birokratsko blokado, zaustavil lokalne kapitalistične procese in svetovno zgodovino ponovno odprl za socializem. Jugoslavija je bila takrat v zgodovinsko privilegiranem položaju: v protisistemski državi so alternativna protisistemska gibanja na številnih področjih prevzemala iniciativo, če ne celo hegemonijo.¹⁴ V središču sistema je svetovni kapitalizem zaostril razredni boj, zadržal je odpor delovnih razredov in razbil leve stranke. Kristalizirala se je konjunktura, v kateri bi bilo svetovno revolucijo spet mogoče zagnati z obrobja. Eno od oporišč bi lahko bila jugoslovanska socialistična federacija.

študentskega lista *Tribuna* je postal zbor sodelavcev in bralcev *Tribune*, Skupnost študentov se je utemeljila z radikalnim »skupnostnim« statutom. Pozneje so se iz teh prelomov organizirala nova družbena gibanja.

- 13 Prim. analizo ene od večjih stavk s stališča alternativne teorije: Tonči Kuzmanić, *Labinski štrajk: paradigma začetka konca*, Krt, Ljubljana, 1988.
- 14 Za zgodovinsko priložnost, ki so jo odprla protisistemska gibanja v protisistemski državi, gl. Rastko Močnik, »Protisistemske strategije ob koncu sistema«, *Časopis za kritiko znanosti*, št. 198–199, letnik XXVIII, 2000; objavljeno tudi v: isti, *Teorija za politiko*, Založba /^ocf., Ljubljana, 2003.

Samodejni učinki¹⁵ oblastne strategije jugoslovanskih političnih birokracij

Jugoslovanska politična birokracija se je že v šestdesetih letih razkrojila na republiške birokracije, ki jih je združevalo prizadevanje, da v politične procese ne pripustijo nikogar drugega. Republiške politične birokracije so s svojim političnim monopolom reproducirale avtonomno pravno-politično sfero. Z avtonomijo pravno-politične sfere se je tudi po revolucionarnem prevzemu državne oblasti in odpravi materialne baze poprejšnje razredne vladavine ohranjala za kapitalistično formacijo značilna družbena struktura s tremi relativno avtonomnimi sferami: ekonomsko, pravno-politično in ideološko. Ker so vsilili birokratsko formo za edino obliko vladavine, so se na materialni podlagi kapitalističnega modela treh avtonomnih sfer spontano izoblikovale tri področne birokracije: ekonomska, politična in ideološka.

Jugoslovanski post-kapitalizem sta določali *dve razsežnosti* jugoslovanske revolucije – narodnoosvobodilni boj *in* socialistična revolucija. V tem kontekstu je funkcionalna specializacija birokracij po kapitalističnem formativnem modelu proizvedla rezultate, ki niso bili v programu praks politične birokracije niti v logiki posameznih objektivnih procesov.

Najprej se je osamosvojila ideološka birokracija.¹⁶ Rezultat avtonomije ideoloških (medijskih, izobraževalnih, znanstvenih, kulturnih, umetnostnih) praks in aparatov *pod vladavino ideološke birokracije* je bila prevlada nacionalizma v šolstvu in v kulturi na splošno ter vladavina akademskega modernizma v umetnostih.¹⁷

15 Izraz »samodejni učinki« uporabljam namesto izraza »*effets pervers*, perversni, sprevrženi, izmalčeni učinki«, ki ga je vpeljal sociolog Raymond Boudon (*Effets pervers et ordre social*, PUF, Pariz, 1993): pomeni nenameravane učinke družbenega delovanja, ki so v nasprotju z namenom nosilcev delovanja.

16 Za mejnik velja referat Miroslava Krleža »O svobodi kulture« na Tretjem kongresu Zveze književnikov Jugoslavije 5. oktobra 1952 v Ljubljani (*Novi svet*, Ljubljana, 1952, letnik 7, številka 10; Miroslav Krleža, *Eseji VI*, Zagreb, 1967). Do osamosvojitve ideološke birokracije je dejansko prišlo že prej na plenumu CK KPJ konec decembra 1949. Gl. Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije III* 9; <https://www.scribd.com/document/88560875/Branko-Petranovic-Istorija-Jugoslavije-III-9> (29. 11. 2019).

17 Rade Pantić, »Od kulture u 'socializmu' ka socijalističkoj kulturi«, v: Vida Knežević in Marko Miletić (ur.) *Gradove smo vam podigli. O protivrečnostima jugoslovenskog socijalizma*, CZKD, Beograd, 2018. – Po oktobrski revoluciji so v Sovjetski zvezi ustanavljali ideološke aparate, ki so se imenovali »ljudska univerza«, »socialistična akademija«, »komunistična akademija« ipd. V Jugoslaviji pa so ustanavljali nacionalne univerze ter nacionalne akademije znanosti in umetnosti. Vzrok je v tem, da so si številni narodi, tudi slovenski, v jugoslovanski socialistični revoluciji izbojevali nacionalno emancipacijo. A nacionalna emancipacija se je zaustavila v prvi fazi, pri ustanovitvi nacionalne države. Zavrtnost nacionalne zgodovinske dialektike je bila huda ovira socialističnemu projektu. Tega so se revolucionarni akterji zavedali. V *Temeljnih točkah Osvobodilne fronte slovenskega naroda* so na pobudo

Z vpeljavo socialističnega samoupravljanja v delovnih organizacijah so podjetja postajala vse bolj samostojna, to pa je bila realna podlaga za krepitev »ekonomske birokracije« (višjega menedžmenta, »tehnokratov«), ki se je v zgodnjih šestdesetih letih povezala s »tehnokratsko« frakcijo v politični birokraciji in vpeljala »tržni socializem«. Tržni socializem je zaostril družbena protislovja, spodbudil delavske stavke in bil eden od vzrokov za študentski upor.

V bojih med frakcijami treh področnih birokracij so se ideološko in politično »premljala«¹⁸ realna družbena protislovja. Ne da bi se spuščali v podrobnosti spopadov, lahko na splošno ugotovimo, da sta se politična birokracija in ekonomska tehnokracija ažurno odzivali na protislovja, ki sta jih deloma povzročili sami s svojimi posegi. Ti »odzivi«, ti ideološko-politični »prelomi« so se kazali kot boji med politično-birokratsko in tehnokratsko (ekonomsko-birokratsko) frakcijo, od šestdesetih let naprej pa so se hkrati artikulirali tudi kot spopadi med republiškimi birokracijami.

Jugoslovanski post-socializem lahko v tej splošni optiki periodiziramo tako:¹⁹

- **1945–1950** *administrativni socializem* po sovjetskem zgledu: glavno protislovje je protislovje med socialističnimi praksami-procesi in periferno kapitalistično družbeno strukturo; dominantna sfera je pravno-politična sfera, skozi katero se uveljavljajo revolucionarni ukrepi (razlastitev nekdanjih vladajočih razredov, nacionalizacija produkcijskih sredstev); vladavina državno-partijske birokracije.

Edvarda Kocbeka v 4. točki postavili program osvoboditve naroda iz zgodovinskih okovov njegove buržoazne konstitucije: »Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih množic preoblikuje Osvobodilna fronta slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.«

- 18 Koncept »preloma« so vpeljali sovjetski marksisti v dvajsetih letih dvajsetega stoletja, da bi odpravili epistemološko oviro, ki jo je prinesla mehanicistična »teorija odraza«. Realna družbena protislovja, ki nastajajo iz trkov med heterogenimi zgodovinskimi procesi in delujejo po svoji logiki, se »premljajo« v ideoloških ali političnih spopadih, ki potekajo po drugačni, sebi lastni logiki. Na primer: vnzajska koordinacija med posameznimi med seboj ločenimi produkcijskimi enotami se v kapitalizmu neposredno vpletenim prikazuje kot konkurenca med individualnimi kapitali; ta v ideološki sferi delujoča percepcija povzroči, da si kapitalisti in njihovi menedžerji v ekonomski sferi na ravni produkcije prizadevajo, da bi povečali produktivnost dela in si s tem na ravni cirkulacije prisvojili presežni profit; povečevanje produktivnosti dela na ravni produkcije povzroča rast organske sestave kapitala (vse več »mrtvega dela«, upredmetenega v tehnologiji, in vse manj »živega dela«, ki proizvaja novo vrednost), s tem pa povzroča, da se zmanjšuje novo sproducirana vrednost; proces upadanja količine novo sproducirane vrednosti, ki poteka na ravni produkcije, se na ravni cirkulacije kaže kot – se premlja v – padanje povprečne profitne mere.
- 19 Prevezem periodizacijo, ki jo je predložil Marko Kržan v besedilu »Jugoslovansko samoupravljanje in prihodnost socializma«, spremni besedi h knjigi Catherine Samary *Komunizem v gibanju. Zgodovinski pomen jugoslovanskega samoupravljanja*, Založba /*cf., Ljubljana, 2017.

- **1951–1965** *administrativno samoupravni socializem*: glavno protislovje je protislovje med politično birokracijo in samoupravljanjem; protislovje deluje v *socialističnem horizontu*. Dominantna sfera je politična sfera, ki regulira ekonomsko sfero. Glede na različne kazalnike je to najuspešnejše obdobje v zgodovini jugoslovanskega post-kapitalizma in nasploh jugoslovanskega prostora vse do zdaj.
- **1966 – 1974** *tržno samoupravni socializem*: glavno protislovje je protislovje med samoupravnimi procesi in tržnimi procesi – protislovje med socializmom in kapitalizmom. Dominantna sfera je ekonomska sfera, najpomembnejši politični dejavnik je koalicija med vodilnimi menedžerji in tehnokratsko frakcijo v politični birokraciji. Vladajoča koalicija družbena protislovja artikulira kot spopade med republiški vodstvi.
- **1974 – osemdeseta leta** *»pravno« samoupravni socializem*: protislovij je več – med samoupravnimi procesi in kapitalističnimi procesi ter procesi v politični birokraciji; sistem samoupravnega dogovarjanja birokratizira menedžerski sloj; dominantna sfera je pravno-politična sfera, v vladajoči koaliciji med vodilnimi menedžerji in politično birokracijo prevzame vodstvo politična birokracija.
- **V osemdesetih letih** se vsem protislovjem med samoupravljanjem in birokracijo (socialistično protislovje) in kapitalističnimi procesi pridružijo pritiski organizacij celotnega kapitala (*Gesamtkapital*), zlasti Mednarodnega denarnega sklada. Okrepi se dominacija pravno-politične sfere in z njo vladavina politične birokracije, v kateri se konflikti med republiški birokracijami artikulirajo v antagonistične spopade.

Iz sheme izhaja, da je jugoslovanski socialistični projekt prvič zašel v krizo sredi šestdesetih let in da je študentsko gibanje poseglo prav v ta kritični moment. Shema tudi kaže, da je do reševanja te krize, kakor tudi do reševanja drugih kritičnih situacij prišlo skozi frakcijske boje v vladajoči birokraciji in tehnokraciji, ter da so bile vladajoče skupine od srede šestdesetih let naprej vse manj sposobne obvladovati protislovne procese. V osemdesetih letih so se lokalne republiške birokracije prestavile na neoliberalno platformo. Na neoliberalni platformi so se republiške politične birokracije povezale z republiški tehnokratski skupinami v gospodarstvu. Objektivna omejenost republiških političnih birokracij na

področje federalnih republik in njihova subjektivna omejenost na »nacionalni« horizont sta omogočili, da so se politične birokracije povezale z birokracijami v nacionalnih ideoloških aparatih; republiške ideološke birokracije so bile že od nekdaj nacionalistične, v osemdesetih letih pa so se politizirale na desnih in skrajno desnih pozicijah.²⁰ Hkrati so se na liberalni politično-ekonomski platformi republiške birokratsko-tehnokratske koalicije znašle v antagonističnem konfliktu, ki ga niso bile sposobne rešiti – saj so se družbena protislovja v neoliberalni ideološki interpretaciji prikazovala kot nerešljivi konflikti med federalnimi republikami.²¹

Kaj je post-kapitalistična birokracija?

Glavni nasprotnik študentskega gibanja je bila jugoslovanska politična birokracija, ki je prav v tistem času razpadala na republiške birokracije. Navkljub represiji, ki se je nadaljevala še dolgo po letu 1968,²² se političnim birokracijam ni posrečilo zatreti socialističnih procesov, ki jih je sprožilo študentsko gibanje, ter neposrednih in posrednih učinkov teh procesov v sedemdesetih in osemdesetih letih. Četudi je študentsko gibanje političnim birokracijam odvzelo monopol na

20 Za analizo ideologije in politike ideološke birokracije in njene radikalizacije v osemdesetih letih gl. Rastko Močnik, *Koliko fašizma?*, Studia humanitatis minora, Ljubljana, 1995.

21 Andreja Živković in Matija Medenica sta v besedilu »Balkans for the peoples of the Balkans« pokazala, kako so neo-liberalni pritiski Mednarodnega denarnega sklada in Evropske unije okrepili konfliktno politike republiških birokracij in s tem dejavno pripomogli k razbitju jugoslovanske socialistične federacije. <http://www.criticatrac.ro/lefteast/balkans-for-the-peoples-of-the-balkans/> (29. 11. 2019).

22 Prepovedi študentskih glasil so postale pogoste. Študentske voditelje beograjske zasedbe fakultet leta 1968 so izključili z univerze in jim odvzeli potne liste (med njimi so bili Sonja Licht, Vlada Mijanović in Đordije Vuković). – Leta 1970 je bil študentski voditelj Vlada Mijanović obsojen na 18 mesecev zapora. Leta 1972 sta bila obsojena na dve leti zapora Pavluško Imširović in Milan Nikolić, Jelka Kljajić pa na osemnajst mesecev. (Nebojša Popov, *Društveni sukobi – izazov sociologiji*, Centar FDT, Beograd, 1983.) – Decembra leta 1974 so bili zaradi ustanavljanja alternativne jugoslovanske študentske organizacije in zaradi dokumenta »Načrt resolucije zveze studentov filozofskih fakultet v Beogradu, Ljubljani in Zagrebu« na šest mesecev zapora (pogojno za dve leti) obsojeni Miodrag Stojanović, Zoran Djindjić, Lino Veljak, Mario Rubbi, Darko Štrajn in Vinko Zalar. – Januarja leta 1975 je po močnem in dolgem odporu beograjske univerze in jugoslovanske strokovne javnosti Skupščina SR Srbije odločila, da osem učiteljev in sodelavcev beograjske Filozofske fakultete (Mihajlo Marković, Sveta Stojanović, Miladin Životić, Ljuba Tadić, Zaga Pešić-Golubović, Dragoljub Mićunović, Trive Indić in Nebojša Popov) ne sme več delati na fakulteti. (Nebojša Popov, *Contra fatum. Slučaj grupe profesora filozofskog fakulteta u Beogradu 1968–1988*, Mladost, Beograd, 1989.) – Konec leta 1984 in na začetku leta 1985 je v Beogradu potekal proces proti šestim organizatorjem »Odrpte univerze«, med katerimi so bili udeleženci in organizatorji študentskega gibanja. Obtoženi so bili Vladimir Mijanović, Miodrag Milić, Dragomir Olujić, Gordan Jovanović, Pavluško Imširović in Milan Nikolić. Več o procesu v letih 1984–85 gl. v: *Problemi*, št. 7, 1985.

področju političnih praks in procesov, so ohranile monopol na ožjem državno-pravnem področju. S tem so omejele delavsko samoupravljanje na raven podjetij in prisilile delovne kolektive, da reproducirajo kapitalistične procese. Omogočile so vodilnim menedžerjem, da so postali glavni ekonomski in ideološki nosilci kapitalističnih procesov, delavski kolektivi pa so zaradi objektivnih pritiskov tržnega socializma zgolj legitimirali tehnokratske menedžerske odločitve. V kombinaciji z birokratskim državno-pravnim monopolom je tržni socializem onemogočil, da bi se podjetje, ki je značilen kapitalistični aparat,²³ preobrazilo v socialistično produkcijsko enoto. Jugoslovanska podjetja so ostala kapitalistični aparati z realno podreditvijo dela in njihova objektivna logika je narekovala, da jih upravljajo strokovnjaki. Navzven so tekmovala v konkurenci med produkcijskimi enotami, navznoter so ohranjala in obnavljala hierarhično urejenost. Tega ni odpravila niti poznejša Kardeljeva »dogovorna ekonomija«, četudi je vpeljala inovativno organizacijsko obliko »temeljne organizacije združenega dela«. V praksi je ta sistem le prevedel blagovne oblike neenakosti, monopolov itn. v pravne odnose.

Vladavina politične birokracije je zatrla tudi zgodovinsko izjemno pomemben sistem »družbenega upravljanja«. Ta inovativni sistem je družbene dejavnosti (šolstvo, zdravstvo, kulturo, socialo) izločil iz blagovne produkcije in jih izvzel tudi iz etatičnega upravljanja. Sistem družbenega upravljanja je pomembna izkušnja prav zdaj, ko neoliberalni kapitalizem privatizira in komercializira javne storitve. A birokratska vladavina je družbeno upravljanje zaprla v družbeni rezervat, v katerem je zlasti ideološka birokracija ohranila in še okrepila politični vpliv in ideološko prevlado na področju izobraževanja, občil in kulture.

Postavlja se vprašanje, kaj je post-kapitalistična birokracija. Ernest Mandel meni, da je vladajoča skupina, ki pa ni razred.²⁴ Charles Bettelheim meni, da je državna buržoazija, sestavljena iz dveh frakcij, vodilnih menedžerjev v gospodarstvu

23 Teorijo, da je podjetje aparat v mehanizmu kapitalistične produkcije in reprodukcije, je razvil Charles Bettelheim v: Charles Bettelheim, *Calcul économique et formes de propriété*, Découverte, Pariz, 2017.

24 »To, da je dosledna obramba privatnih interesov birokracije v nasprotju z imanentno logiko podružbljenega planskega gospodarstva, namesto da bi bila z njo skladna, je najbolj jasen dokaz, da birokracija ni nov vladajoči razred. V vsaki razredni družbi obstaja kongruenca med zasebnimi interesi vladajočega razreda in imanentno logiko danega produkcijskega načina [...].« Ernest Mandel, »Deset tez o družbenih in ekonomskih zakonitostih družbe na prehodu iz kapitalizma v socializem«, v isti, *Prehod v socializem*, Založba I*cf., Ljubljana, 2016; in Marko Kržan, »Jugoslovansko samoupravljanje in prihodnost socializma«, spremna beseda h knjigi Catherine Samary *Komunizem v gibanju. Zgodovinski pomen jugoslovanskega samoupravljanja*, Založba I*cf., Ljubljana, 2017.

in vodilnih funkcionarjev v državno-partijskem aparatu.²⁵ Gérard Duménil in Dominique Lévi menita, da je različica menedžerskega razreda, ki je vladajoči razred v sodobnih družbah in v katerem frakcija vodilnih menedžerjev prevladuje nad frakcijo visokih državnih funkcionarjev.²⁶ Zgodovina Jugoslavije opozarja, da je treba izdelati bolj kompleksno teorijo post-kapitalistične birokracije.

Takšno teorijo je predložil Marko Kržan: post-kapitalistična birokracija je aparat, ki ga ne nadzoruje noben vladajoči razred, saj so stari vladajoči razredi (buržoazija, zemljiški veleposestniki) odpravljeni – delavskemu razredu pa birokracija onemogoča, da bi se sploh sestavil v razred; hkrati sama birokracija ne more postati vladajoči razred, ker mehanizmov njene reprodukcije ni mogoče integrirati v mehanizme reprodukcije nobenega produkcijskega načina.²⁷ Vladavina birokracije je zato permanentna kontrarevolucija: socialističnim procesom onemogoča, da bi se razvili v nov produkcijski način in postali dominantni produkcijski način – hkrati pa se je le zelo omejeno sposobna spopadati s kapitalističnimi procesi in njihovimi nosilci.

Jugoslovanski politični birokraciji je treba priznati, da se je dinamično odzivala na družbena protislovja in da so posamezne skupine v njej poskušale podpirati socialistične procese. Dokaz je, denimo, da se je razmeroma hitro odzvala na protislovja, ki jih je povzročil »tržni socializem«. Prav tako je uspešno zatrla poskus kontrarevolucije v hrvaškem »maspoku« (masovnem nacionalističnem gibanju) v letih 1970–71. A pod kombiniranimi pritiski od zunaj (kriza svetovnega kapitalističnega sistema, dolžniška kriza, neoliberalistična politika mednarodnih organizacij) in ob vse močnejšem notranjem odporu (delavske stavke, alternativna gibanja) so republiške politične birokracije v osemdesetih letih skupaj z republiškimi tehnokracijami sklenile pakt s protisocialističnimi nacionalnimi ideološkimi birokracijami in uporabile edino orodje, ki so ga še

25 Charles Bettelheim, *Calcul économique et formes de propriété*, Découverte, Pariz, 2017.

26 »Družbe, ki so se sklicevale na socializem in na komunizem, so bile nekapitalistične razredne družbe. Bile so *kadristične* družbe, saj je bil v njih vladajoči razred razred kadrov. Zelo shematično je bilo odločilno dvoje: 1. na ravni ekonomskih mehanizmov birokratsko centralno planiranje; 2. na politični ravni nesposobnost vladajočega razreda, da bi vzpostavil razredno demokracijo (to je bil glavni vzrok za neuspeh 'reform') – in *a fortiori* da bi vzpostavil demokracijo, v kateri bi sodelovali tudi ljudski razredi.« Gérard Duménil in Dominique Lévi, »Dynamiques des modes de production et des ordres sociaux«, *Actuel Marx*, št. 52 (2), 2012.

27 Marko Kržan, »Teorija prehoda med družbenimi formacijami«, spremna beseda k Ernest Mandel, *Prehod v socializem*, Založba I/*cf., Ljubljana, 2016.

imele: državni aparat. Aktivirale so »piemontsko funkcijo« države²⁸ in izvedle kontrarevolucionarni udar od zgoraj. Ideološki specialisti so zanetili množično nacionalistično evforijo in z njo zamaskirali sicer preprosto dejstvo, da vladajoči z ustanovitvijo *buržoaznih* nacionalnih držav odpravljajo socializem, kolikor je takrat še obstajal.

Ko so razbili socialistično federacijo in vpeljali periferni kapitalizem, se je na jugoslovanskem področju končalo zgodovinsko obdobje, ki so ga sooblikovala šestdeseta leta dvajsetega stoletja.

28 »[...] funkcija 'piemontskega' tipa je v tem, da država nadomesti lokalne družbene skupine pri vodstvu boja za obnovo.« V boju za vzpostavitev enotne buržoazne nacionalne italijanske države je bila italijanska buržoazija prešibka in preveč razdrobljena, da bi lahko vodila buržoazno nacionalno revolucijo. Vlogo buržoaznega razreda je zato prevzela piemontska monarhija: ta je revolucionarni boj opremila s svojimi državnimi aparati – z »vojsko in politično-diplomatsko močjo«. Antonio Gramsci, *Quaderni del carcere. Edizione critica dell'Istituto Gramsci (4 voll.)*, ur. Valentino Gerratana, Einaudi, Torino, 1975, zv. II, *Quaderno 15*, § 59 [1933]; <https://quadernidelcarcere.wordpress.com/2015/01/26/risorgimento-italiano-9/> (29. 11. 2019). – Jugoslovanske republiške politične birokracije so v zavezništvu z republiškimi tehnokracijami in s podporo republiških nacionalističnih ideoloških birokracij v »piemontskem« procesu vzpostavile buržoazne nacionalne države, pravno-politično ogrodje za vpeljavo periferne kapitalizma. (Gl. Rastko Močnik, »Beyond fascism? Historical parallels and structural specificities of post-socialism«, *Tiempo devorado. Revista de historia actual*, št. 1, let. 4, 2017; https://revistes.uab.cat/tdevorado/article/view/v4-n1-mocnik/pdf_89 (29. 11. 2019).) Po analizi Carlosa Gonzáleza Ville so se te nove države umestile v (zdaj sicer že propadli) projekt novega svetovnega meddržavnega reda, ki naj bi podaljšal gospostvo ZDA, potem ko so že zgubile svetovno-sistemske hegemonije. Carlos González Villa, *Nova država za nov svetovni red. Mednarodni vidiki osamosvojitve Slovenije*, Založba I*cf., Ljubljana, 2019.